

Κείμενο Εργασίας Νο 4

**Η ελληνική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας
Οι ελληνικές θέσεις στο πλαίσιο της ΕΕ και η
δράση για την εξασφάλιση προμηθειών**

Φίλιππος Προέδρου

Οκτώβριος 2009

Copyright © 2009
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (ΕΛΙΑΜΕΠ)
Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Κείμενο Εργασίας no 4

Η ελληνική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας: οι ελληνικές θέσεις στο πλαίσιο της ΕΕ και η δράση για την εξασφάλιση προμηθειών

Φίλιππος Προέδρου

Λέκτορας στο τμήμα Πολιτικών και Διεθνών Σχέσεων στο City College,
Θεσσαλονίκη, Ελλάδα

Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)

Βασ. Σοφίας 49
106 76 Αθήνα
tel: (+30) 210 7257110-1
fax: (+30) 210 7257114
e-mail: eliamep@eliamep.gr
url: www.eliamep.gr

Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν υιοθετεί ως ίδρυμα πολιτικές θέσεις. Καταβάλλει μάλιστα προσπάθεια να παρουσιάζονται στα πλαίσια των εκδηλώσεων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Υπό το πρίσμα αυτό, οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται στις σειρές του θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του ιδρύματος, του διοικητικού συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

Σύντομο Βιογραφικό

Ο Δρ. Φίλιππος Προέδρου είναι Λέκτορας στο τμήμα Πολιτικών και Διεθνών Σχέσεων του City College, International Faculty of the University of Sheffield, στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε Δημοσιογραφία και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (1998-2000). Έλαβε το μεταπτυχιακό του στις Διεθνείς Σχέσεις από το University of Warwick της Αγγλίας (2003) και ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στην ενεργειακή σχέση Ευρωπαϊκή Ένωσης-Ρωσίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα, οι δημοσιευμένες και υπό έκδοση μελέτες του, εστιάζονται στην ενεργειακή στρατηγική της Ρωσίας στην Ευρώπη και στις σχέσεις ενέργειας μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ρωσίας, στη Ρωσία και παγκοσμιοποίηση και στην εμφάνιση της παγκόσμιας δημοκρατίας.

Περίληψη

Το κείμενο έχει ως στόχο να εξετάσει την ελληνική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας. Η ανάλυση χωρίζεται σε δύο μέρη: το πρακτικό και το κανονιστικό. Αφού εντοπιστούν και αναλυθούν τα κεντρικά προβλήματα ενεργειακής ασφάλειας σε ευρωπαϊκό επίπεδο και δικαιολογηθεί η εστίαση των κύριων προβλημάτων στο επίπεδο αυτό, παρουσιάζουμε ευσύνοπτα τη διττή ελληνική πολιτική που αφενός προωθεί τις στρατηγικές σχέσεις με τον κύριο ενεργειακό προμηθευτή, τη Ρωσία, μέσα από την κατασκευή των αγωγών Burgas-Αλεξανδρούπολη και South Stream, και αφετέρου επιχειρεί τη διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας. Σε κανονιστικό επίπεδο εξετάζεται η ρήξη στο εσωτερικό της ΕΕ αναφορικά με τους κανόνες που θα διέπουν το εμπόριο φυσικού αερίου στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Στο πεδίο αυτό η στάση της Ελλάδας αποβλέπει σε ρυθμίσεις που θα επιτρέπουν την αβίαστη ροή ρωσικού αερίου στην ευρωπαϊκή και ελληνική αγορά, καθώς η τροφοδοσία με ρωσικό αέριο διατηρεί κεντρικό ρόλο στον εθνικό σχεδιασμό για την ενεργειακή ασφάλεια.

Λέξεις-Κλειδιά: Ενεργειακή ασφάλεια, Ελλάδα, Ρωσία, ΕΕ, Τουρκία, φυσικό αέριο, South Stream, Nabucco

Εισαγωγή

Η Ελλάδα παράγει πολύ μικρές ποσότητες πετρελαίου, ενώ δεν παράγει καθόλου φυσικό αέριο. Έτσι για την κάλυψη των ενεργειακών της αναγκών στις δύο αυτές πρώτες ύλες, στηρίζεται σχεδόν ολοκληρωτικά σε εισαγωγές από τρίτες χώρες-παραγωγούς. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή δεδομένης της γειτνίασης με μία σειρά περιοχών πλούσιων τόσο σε πετρέλαιο όσο και σε φυσικό αέριο. Κεντρικό ρόλο επέχει η Ρωσία, η οποία κατέχει το 1/3 περίπου των παγκόσμιων αποθεμάτων φυσικού αερίου και το 1/10 αυτών του πετρελαίου. Ο ρόλος των χωρών της Μέσης Ανατολής στον τομέα του πετρελαίου είναι κεφαλαιώδης, ενώ τα αποθέματα της περιοχής σε φυσικό αέριο είναι επίσης πολύ μεγάλα.¹ Ο τομέας του φυσικού αερίου δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος στα κράτη αυτά, καθώς έχει επισκιαστεί επί δεκαετίες από την παραγωγή πετρελαίου, ωστόσο ήδη χώρες όπως το Ιράκ και το Ιράν ξεετάζουν την κατασκευή δικτύων που θα επιτρέψουν την εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων φυσικού αερίου (και πιθανόν και ανατολικά), ενώ άλλες χώρες, όπως το Κατάρ, αποτελούν ήδη εξαγωγούς φυσικού αερίου. Τέλος, οι χώρες της Β. Αφρικής διαθέτουν πλούσια κοιτάσματα φυσικού αερίου και πετρελαίου και η ενεργειακή τους βιομηχανία βρίσκεται υπό ανάπτυξη.² Η ευνοϊκή θέση της Ελλάδας, πάντως, δε συνεπάγεται αυτόματη εξασφάλιση πρώτων υλών, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας την προαπαιτούμενη κατασκευή ιδιαίτερα δαπανηρών και μακρών αγωγών που θα συνδέσουν τις πηγές με τους καταναλωτές και τον προϊόντα ανταγωνισμό για τη διασφάλιση και συμβολαιοποίηση ποσοτήτων. Αν και η τρέχουσα παγκόσμια οικονομική κρίση δεν επέτρεψε την αύξηση της ζήτησης τον τελευταίο χρόνο, οι εκτιμήσεις κάνουν λόγο για σημαντική αύξηση της ζήτησης τα επόμενα χρόνια, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο.³

¹ Το Ιράν αποτελεί τη δεύτερη χώρα σε αποθέματα αερίου παγκοσμίως με 14%.

² Peter, Hartley και Kenneth Medlock III, The Baker Institute World Gas Trade Model, σε Victor, David, Jaffe Amy και Hayes, Mark (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σσ. 398-402; Greatest Oil Reserves by Country, 2006, διαθέσιμο στο <http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>

³ James, Hughes, EU relations with Russia: Partnership or asymmetric interdependence?, *LSE Research Online* 2006, p. 8

Το παρόν κείμενο στόχο έχει να αναλύσει την ελληνική πολιτική για την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας. Εξετάζουμε δύο κύριες θεματικές: πρώτον, τις συμφωνίες με χώρες παραγωγούς και διέλευσης για την κατασκευή αγωγών και τη συμβολαιοποίηση ποσοτήτων. Το διακύβευμα είναι η έγκαιρη και σε λογικές τιμές εισαγωγή ικανών ποσοτήτων για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών της χώρας, αλλά και η ένταξη της Ελλάδας στα ενεργειακά δίκτυα που μεταφέρουν ενέργεια από τις πηγές στους Ευρωπαίους καταναλωτές. Λέξεις κλειδιά αποτελούν οι όροι διαφοροποίηση των πηγών και των διαδρομών που καθιστούν κάθε χώρα εξαρτημένη από εισαγωγές από τρίτες χώρες ικανή στην αντιμετώπιση ενεργειακών κρίσεων και απότομων διακοπών ενεργειακής προμήθειας. Οι πολιτικές επιλογές σε αυτόν τον τομέα είναι κρίσιμες προκειμένου να αποφευχθεί μία επικίνδυνη εξάρτηση από (ημι-)μονοπωλιακούς προμηθευτές. Σε δεύτερο επίπεδο, αναλύουμε τις θέσεις της Ελλάδας αναφορικά με το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας του ενεργειακού τομέα. Ο τρόπος με τον οποίο είναι οργανωμένος ο τομέας του φυσικού αερίου και οι εμπορικοί κανόνες που τον διέπουν αποτελούν αντικείμενο σημαντικών μεταρρυθμίσεων, και πολιτικών διαμαχών, στο ευρωπαϊκό πεδίο τα τελευταία χρόνια.

Ενώ η συζήτηση αυτή, που έχει, όπως θα δούμε παρακάτω, σαφείς προεκτάσεις στις εξωτερικές σχέσεις της ΕΕ στον ενεργειακό τομέα, λαμβάνει χώρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο και καθοδηγείται από τον κεντρικό ρόλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η συμβολαιοποίηση ποσοτήτων και η συμφωνία για την κατασκευή των αγωγών παραμένουν εθνικές αρμοδιότητες. Ωστόσο, από τη στιγμή που εμπλέκονται σειρά κρατών και οι αποφάσεις αυτές λαμβάνονται στα πλαίσια της ευρύτερης γεωπολιτικής της ενέργειας στον ευρωπαϊκό χώρο. Παράλληλα, η αναζήτηση μίας κοινής ευρωπαϊκής ενεργειακής πολιτικής και η ανάγκη αντιμετώπισης από κοινού συλλογικών προβλημάτων αναπόδραστα μεταφέρει μέρος της προβληματικής και της θεματικής αυτής σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Για τους λόγους αυτούς εστιάζουμε στο ευρωπαϊκό επίπεδο και, αφού εισάγουμε τις βασικές έννοιες, άξονες και πτυχές των δύο αυτών θεματικών, εξετάζουμε την πολιτική της Ελλάδας.

Η ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική και η πολιτική της Ελλάδας

Στον ενεργειακό τομέα δεν υπάρχει μία κοινή ευρωπαϊκή πολιτική, παρά μόνο κατά περίπτωση συντονισμός των εθνικών πολιτικών των μελών, ενώ επιμέρους τομείς της ενεργειακής πολιτικής, όπως η λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και η σύμπλευση με τους κανόνες ανταγωνισμού, υπάγονται στη ρυθμιστική λειτουργία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ανάλογα με τους ιστορικούς και πολιτικούς δεσμούς, τις πολιτικές του παρελθόντος, την πολιτική κουλτούρα και φυσικά τη γεωγραφική τους θέση, τα κράτη-μέλη της ΕΕ ακολουθούν διαφορετική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας και ικανοποιούν τις βασικές τους ανάγκες με διαφορετικούς τρόπους. Για παράδειγμα, η πυρηνική ενέργεια κατέχει σημαντικό μερίδιο στο ενεργειακό μείγμα της Γαλλίας, η Βρετανία χρησιμοποιεί μεγάλες ποσότητες αερίου εγχώριας παραγωγής αλλά και εισαγόμενου από την Ολλανδία, ενώ

χώρες όπως η Λιθουανία και η Βουλγαρία είναι σχεδόν πλήρως εξαρτημένες από τις ρωσικές εισαγωγές σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο.⁴ Σε αυτό το συνονθύλευμα διαφορετικών προτιμήσεων και πολιτικών επιλογών, η συζήτηση στους κόλπους της ΕΕ συγκεντρώνεται σε δύο κύρια ζητήματα: τη δημιουργία μίας ενιαίας, ελεύθερης και ανταγωνιστικής ενεργειακής ευρωπαϊκής αγοράς στον τομέα του φυσικού αερίου⁵ και τη διαχείριση της σε ευρωπαϊκό επίπεδο υψηλής εξάρτησης από το ρωσικό φυσικό αέριο.⁶ Τα δύο αυτά ζητήματα έχουν στο επίκεντρο της προβληματικής τους τον κεντρικό ρόλο της Ρωσίας ως προμηθευτή της ευρωπαϊκής αγοράς, κυρίως στον τομέα του φυσικού αερίου.

Σε γενικές γραμμές η υπερβολική εξάρτηση από το ρωσικό αέριο έχει δημιουργήσει δύο κυρίαρχες τάσεις αντίδρασης από τα ευρωπαϊκά μέλη και στα δύο επίπεδα, πρακτικό και κανονιστικό.⁷ Από τη μία πλευρά βρίσκονται αυτά που αντιλαμβάνονται τη Ρωσία με αρνητικούς όρους και θεωρούν τον κυρίαρχο ρόλο της ως προμηθευτή εξαιρετικά επικίνδυνο για την ενεργειακή τους ασφάλεια. Προς τούτο, προτείνουν μία κοινή γραμμή δράσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο που θα περιορίζει το ρόλο της Ρωσίας και αποβλέπουν σε μία αποτελεσματική διαφοροποίηση των πηγών τασσόμενες εναντίον κάθε νέου εξαγωγικού εγχειρήματος της Ρωσίας. Από την άλλη βρίσκονται όσα κράτη-μέλη θεωρούν την παρουσία της Ρωσίας στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου θετική και αναγκαία. Μία τέτοια 80θεώρηση τα ωθεί στη στήριξη του υπάρχοντος κανονιστικού πλαισίου που ευνοεί τη σημαντική παρουσία του ρωσικού μονοπωλίου εξαγωγών φυσικού αερίου Gazprom στην ευρωπαϊκή αγορά, σε κινήσεις σύσφιξης της σχέσης αλληλεξάρτησης των δύο πλευρών⁸ και

⁴ Christian, Croepl, Oil Economy 2005, *Statistics in Focus, Environment and Energy, Eurostat*, 2006, σ. 11; BBC, *Where Europe gets its gas from*, 4 January 2006, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4578350.stm>

⁵ Στον πετρελαιοϊκό τομέα μίας ενιαίας, ελεύθερης ενεργειακής ευρωπαϊκής αγοράς αποτελεί ήδη πραγματικότητα

⁶ Το όραμα των 27 για τη δημιουργία μίας συνολικής κοινής ενεργειακής πολιτικής, παρά τις πολλαπλές διακηρύξεις επί τούτου, στην πραγματικότητα δε βρίσκεται στην ατζέντα της ΕΕ λόγω των πολλαπλών, αντικρουόμενων συμφερόντων και θέσεων των ευρωπαϊκών μελών στον ενεργειακό, και όχι μόνο, τομέα.

⁷ Οι **Mark Leonard** και **Nicu Popescu** κατατάσσουν τα μέλη της ΕΕ σε πέντε κατηγορίες ανάλογα με την πολιτική που ακολουθούν απέναντι στη Ρωσία στον ενεργειακό τομέα. Η πρώτη είναι οι *δόξιοι ήπιοι*, με την έννοια ότι βρίσκονται εντός της ΕΕ αλλά οι θέσεις που προωθούν είναι συμφέρουσες προς τη Ρωσία. Στη δεύτερη ανήκουν οι *στρατηγικοί εταίροι*, με τους οποίους η Ρωσία συνεργάζεται εκτενώς στο ενεργειακό, κι όχι μόνο, πεδίο, και οι οποίοι αποφασίζουν από κοινού με τη Ρωσία για μείζονα θέματα. Στην τρίτη κατατάσσονται οι *φιλικόι* προς τη Ρωσία *πραγματιστές*, οι οποίοι αντιλαμβάνονται τον κεντρικό ρόλο της Ρωσίας ως προμηθευτή και τις ελάχιστες βιώσιμες εναλλακτικές και γι' αυτό διατηρούν ευρύτερα καλές σχέσεις με τη Ρωσία και στενούς ενεργειακούς δεσμούς. Στο άλλο άκρο, οι *ψυχροί πραγματιστές* είναι αυτοί που ενώ εξακολουθούν να λαμβάνουν σημαντικές ποσότητες πετρελαίου και φυσικού αερίου από τη Ρωσία, αντιμετωπίζουν τη Ρωσία, και την εξάρτησή τους από αυτήν, ως επικίνδυνη. Τέλος, υπάρχουν οι *πολέμοι* της Ρωσίας *τύπου ψυχρού πολέμου*, οι οποίοι έχουν θέσει στο επίκεντρο της εθνικής και ευρωπαϊκής πολιτικής τον τερματισμό των εισαγωγών πρώτων υλών από τη Ρωσία, ή έστω τη μείωσή τους σε μεγάλο βαθμό, και τη διατήρηση σκληρής στάσης απέναντι στη Μόσχα. Οι **Leonard** και **Popescu** κατατάσσουν την Ελλάδα στην πρώτη κατηγορία, λόγω των στενών εμπορικών δεσμών Ελλάδας και Ρωσίας, της υψηλής εξάρτησης της Ελλάδας από το ρωσικό αέριο, της σύμπραξης της Ελλάδας στα νέα εξαγωγικά δίκτυα που προτίθεται να κατασκευάσει η Ρωσία, αλλά και της στάσης που τηρεί η Ελλάδα απέναντι στην κανονιστική ρύθμιση για τη λειτουργία του ενεργειακού τομέα εντός της ΕΕ και τις σχέσεις με τρίτες χώρες-παραγωγούς, βλ. **Mark Leonard** και **Nicu Popescu**, *A Power Audit of EU-Russia Relations*, *European Council on Foreign Affairs Policy Paper*, pp. 26-50

⁸ Και η Ρωσία είναι εξαρτημένη από την ευρωπαϊκή αγορά για τις εξαγωγές αερίου της. Οι εναλλακτικές αγορές είναι ελάχιστες.

αύξησης και έντασης της συνεργασίας τους.⁹

Στο κείμενο δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στον τομέα του φυσικού αερίου ακριβώς επειδή, πρώτον, το μείζον πρόβλημα για την ΕΕ και την Ελλάδα αποτελεί η εξάρτηση από το ρωσικό αέριο και, δεύτερον, είναι ο τομέας του φυσικού αερίου που βρίσκεται στο στάδιο σημαντικών μεταρρυθμίσεων που μπορούν να διαφοροποιήσουν τους κανόνες λειτουργίας του. Ωστόσο, αναλύεται και η ελληνική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας στον πετρελαϊκό τομέα που θεμελιώνεται αυτή την περίοδο στην προτεραιότητα κατασκευής του αγωγού Burgas-Αλεξανδρούπολη.

A) Το πρακτικό επίπεδο

Η Ελλάδα λαμβάνει κάτι λιγότερο από το μισό πετρέλαιο που εισάγει συνολικά από τη Μέση Ανατολή (Σαουδική Αραβία και Ιράν). Περί το 1/3 των εισαγωγών προέρχεται από τη Ρωσία ενώ το υπόλοιπο καλύπτεται κυρίως από τη Λιβύη και, σε μικρότερο βαθμό, από το Καζακστάν.¹⁰ Επίσης, λαμβάνει το 80% του φυσικού αερίου που εισάγει από τη Ρωσία μέσα από τον κεντρικό αγωγό που διέρχεται την Ευρώπη και καταλήγει σε ελληνικό έδαφος. Από το υπόλοιπο 20% των εισαγωγών σε φυσικό αέριο, το περισσότερο έρχεται σε υγροποιημένη μορφή από την Αλγερία, ενώ μικρές ποσότητες αζέρικου αερίου φτάνουν μέσω του αγωγού που συνδέει την Ελλάδα με την Τουρκία (βλ. παρακάτω).¹¹ Η εικόνα αυτή αποτυπώνει τα πλεονεκτήματα και τους κινδύνους για την ενεργειακή ασφάλεια της Ελλάδας. Ενώ στον πετρελαϊκό τομέα ακολουθείται μία ισορροπημένη πολιτική εισαγωγών, στον τομέα του φυσικού αερίου η εξάρτηση από έναν μόνο προμηθευτή είναι πολύ μεγάλη. Ένα ακόμη σημαντικό μειονέκτημα είναι η απουσία πολλαπλών διαδρομών, καθώς η Ελλάδα προμηθεύεται όλες τις ποσότητες ρωσικού αερίου από μία και μόνη διαδρομή. Ο τελευταίος γύρος διαμαχών ανάμεσα σε Ουκρανία και Ρωσία την πρωτοχρονιά του 2009 οδήγησε τη δεύτερη σε διακοπή της τροφοδοσίας της πρώτης. Το αποτέλεσμα ήταν η διακοπή της τροφοδοσίας σειράς ευρωπαϊκών κρατών, ανάμεσα σε αυτές και η Ελλάδα, με ρωσικό φυσικό αέριο. Η κρίση διήρκεσε περισσότερο από δύο εβδομάδες και κατέδειξε την επικινδυνότητα στήριξης σε μία μόνο διαδρομή.¹² Συναφές με το προηγούμενο, η Ελλάδα αποτελεί την κατάληξη ενός παρακλαδιού του αγωγού. Δε βρίσκεται στην καρδιά ενός δικτύου, αλλά αποτελεί το τελευταίο άκρο του, με αποτέλεσμα να εξαρτάται από την ομαλή διέλευση του αερίου από πλειάδα χωρών μέχρι αυτό να φτάσει σε ελληνικό έδαφος.

⁹ Bendik Solum, Whist, Nord stream: not just a pipeline An analysis of the political debates in the Baltic Sea region regarding the planned gas pipeline from Russia to Germany, *FNI Report 15/2008*, November 2008, pp. 9-22

¹⁰ Πανελληνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων, Πετρέλαιο: οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας, Σύντομα Σημειώματα για θέματα εξαγωγικού ενδιαφέροντος, *Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών & Μελετών*, Νο. 32, Νοέμβριος 2006

¹¹ Επίσημη Ιστοσελίδα της ΔΕΠΙΑ, διαθέσιμο στο <http://www.depa.gr/default.asp?pid=80&la=1>

¹² Simon, Pirani, Jonathan, Stern και Katja, Yafimava, The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment, *Oxford Institute for Energy Studies*, NG 27, February 2009, pp. 19-30

Μπροστά σε αυτές τις προκλήσεις η ελληνική πολιτική για την ενεργειακή ασφάλεια συνδυάζει τις δύο τάσεις εντός της ΕΕ και εδράζεται σε δύο πυλώνες. Από τη μία πλευρά, διατηρεί και επιδιώκει να αναβαθμίσει τη σύνδεση με τον κύριο προμηθευτή στον τομέα του φυσικού αερίου, κυρίως, και του πετρελαίου¹³, που θα αποφέρουν έγκαιρα μεγάλες ποσότητες σε λογικές τιμές για τη χώρα. Παράλληλα, όμως, στοχεύει στη διαφοροποίηση των πηγών, με στόχο την αποφυγή υπερβολικής εξάρτησης από τη ρωσική ενέργεια. Η λογική πίσω από μία τέτοια κίνηση είναι διπλή: αφενός η αδυναμία οποιουδήποτε εισαγωγού να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του, και η επακόλουθη μείωση των εισαγωγών, μπορεί να καλυφθεί από εισαγωγές από άλλο εμπορικό εταίρο. Αφετέρου, η ενεργειακή εξάρτηση από μία κύρια πηγή συνεπάγεται και ευρεία διαπραγματευτικά περιθώρια της χώρας αυτής σε άλλους τομείς-ζητήματα. Απαραίτητο στοιχείο μίας ισορροπημένης ενεργειακής πολιτικής, εξάλλου, αποτελεί και η διαφοροποίηση των ενεργειακών διαδρομών για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο διακοπής της τροφοδοσίας μέσα από την κύρια αρτηρία. Σε αυτό το πλαίσιο, τα σχέδια για την κατασκευή του πετρελαιοαγωγού Burgas-Αλεξανδρούπολη, του αγωγού φυσικού αερίου South Stream και της διασύνδεσης των συστημάτων φυσικού αερίου Τουρκίας, Ελλάδας και Ιταλίας (Italy-Turkey-Greece Interconnector, εφ εξής ITGI) στοχεύουν στην επίτευξη των κύριων στόχων της ελληνικής πολιτικής για την ενεργειακή ασφάλεια: διαφοροποίηση των πηγών και των διαδρομών προμήθειας.

Στον πετρελαϊκό τομέα, η Ελλάδα συνεργάζεται με τη Ρωσία για την κατασκευή ενός νέου αγωγού που θα φέρει ρωσικό πετρέλαιο στην ευρωπαϊκή αγορά. Το 2007 υπογράφηκε τριμερής συμφωνία ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Ρωσία για την κατασκευή του αγωγού πετρελαίου *Burgas-Αλεξανδρούπολη* που θα συνδέσει το βουλγαρικό λιμάνι του Burgas στη Μαύρη Θάλασσα με το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης. Το πετρέλαιο θα φτάνει με δεξαμενόπλοια από το ρωσικό λιμάνι Novorossiysk στη Μαύρη Θάλασσα στο λιμάνι του Burgas. Από το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης θα μεταφορτώνεται σε δεξαμενόπλοια για να προμηθεύσει μακρινότερους δυτικούς προορισμούς. Η ικανότητα του αγωγού θα βρίσκεται στους 35 εκατομμύρια τόνους, με την προοπτική να φτάσει στους 50 εκατομμύρια τόνους στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του. Στη συνολική συμφωνία περιλαμβάνεται και η κατασκευή σημαντικών αποθηκευτικών εγκαταστάσεων κοντά στα λιμάνια του Burgas και της Αλεξανδρούπολης. Βάσει της συμφωνίας η Ελλάδα δε θα προμηθεύεται πετρέλαιο μέσα από τον αγωγό για την κάλυψη ίδιων αναγκών. Ωστόσο, το γεγονός ότι διέρχεται του εδάφους της μπορεί να αποτελέσει σημαντικό διαπραγματευτικό όπλο σε περίπτωση που η ελληνική πλευρά αξιώσει μία αναπροσαρμογή των όρων της συμφωνίας με την εισαγωγή μέρους των διερχόμενων ποσοτήτων.

¹³ Η Ρωσία αποτελεί το μεγαλύτερο προμηθευτή πετρελαίου της Ελλάδας, με τη Σαουδική Αραβία και το Ιράν να ακολουθούν.

Η κατασκευή ενός αγωγού που θα συνέδεε τα ρωσικά κοιτάσματα με ελληνικά λιμάνια αποτελούσε αντικείμενο διαβουλεύσεων ανάμεσα σε Ελλάδα και Ρωσία από το 1993. Ενώ η ιδέα φαινόταν πριν από μερικά χρόνια να έχει απορριφθεί οριστικά, μία σειρά από νέα δεδομένα οδήγησαν στην τελική υπογραφή της συμφωνίας. Πρώτα απ' όλα, από το 2000 κι έπειτα η ρωσική πετρελαϊκή παραγωγή έχει σημειώσει πολύ σημαντική αύξηση. Από την άλλη πλευρά, η ενεργειακή ζήτηση στην ΕΕ σημειώνει αυξητικές τάσεις. Οι εκτιμήσεις κάνουν λόγο για μεγάλη αύξηση των ευρωπαϊκών αναγκών σε πετρέλαιο (και φυσικό αέριο) τις επόμενες δύο δεκαετίες. Καταλυτικής σημασίας, εξάλλου, για την τελική συμφωνία ήταν ο επικείμενος διπλασιασμός του αγωγού Caspian Pipeline Consortium (CPC) που μεταφέρει πετρέλαιο από κοιτάσματα στο Καζακστάν στο λιμάνι Novorossiysk και τον οποίο διαχειρίζεται κοινοπραξία αποτελούμενη κυρίως από ρωσικές, αμερικανικές και καζακικές εταιρείες. Τα νέα αυτά δεδομένα δημιουργούν την ανάγκη για την κατασκευή επιπρόσθετων εξαγωγικών διαδρομών που θα διοχετεύσουν το ρωσικό πετρέλαιο στην ευρωπαϊκή αγορά.¹⁴

Ο αγωγός Burgas-Αλεξανδρούπολη προσθέτει μία επιπλέον διαδρομή για τη διενέργεια του ευρω-ρωσικού πετρελαϊκού εμπορίου. Υπό αυτή την έννοια, συμβάλλει στη διαφοροποίηση των διαδρομών, παράμετρος σημαντική για την ενεργειακή ασφάλεια. Παράλληλα, ο αγωγός θα τροφοδοτηθεί πέρα από ρωσικό και με καζακικό πετρέλαιο, συντελώντας έτσι και στη μερική διαφοροποίηση των πηγών. Παρά το γεγονός ότι έχουν περάσει περισσότερα από δύο χρόνια από την υπογραφή της σχετικής συμφωνίας, η κατασκευή του έργου δεν έχει ακόμη ξεκινήσει, γεγονός που έχει εγείρει σημαντικές αμφιβολίες για το μέλλον του αγωγού. Η πρόσφατη συμφωνία ανάμεσα σε Ρωσία και Τουρκία για τη δημιουργία ενός αγωγού που θα ενώνει το τουρκικό λιμάνι της Σαμψούντας στο βορρά (στη Μαύρη θάλασσα) με το τουρκικό λιμάνι Ceyhan στο νότο (στη Μεσόγειο), θα γεμίζει με ρωσικό πετρέλαιο και θα το διοχετεύει σε δυτικές αγορές, που θεωρείται έργο ανταγωνιστικό του Burgas-Αλεξανδρούπολη, αποτελεί επίσης ένδειξη προς την ίδια κατεύθυνση.¹⁵ Ωστόσο, η Τουρκία ήδη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο πετρελαϊκό εμπόριο με τη διέλευση ρωσικού πετρελαίου από τα Στενά του Βοσπόρου. Η Ρωσία έχει καταστήσει σαφές ότι δε θέλει να έχει σημαντική εξάρτηση από την Τουρκία για τη διενέργεια του ενεργειακού της εμπορίου και επιθυμεί μία πολιτική πολλαπλών διαδρομών και επιλογών. Σε αυτό το πλαίσιο κάθε εκτίμηση για εγκατάλειψη των σχεδίων κατασκευής του αγωγού Burgas-Αλεξανδρούπολη είναι τουλάχιστον βιαστική.

Στον τομέα του φυσικού αερίου, το συμβόλαιο που συνδέει Ελλάδα και Ρωσία υπογράφηκε το 1996 και έχει 20ετή διάρκεια. Οι δύο πλευρές έχουν ήδη προχωρήσει σε

¹⁴ Caspian pipeline consortium to double capacity, 1 February 2009, διαθέσιμο στο <http://www.allbusiness.com/transportation/pipeline-transportation-oil-gas/11800522-1.html>

¹⁵ Βλ. Julian, Lee, FSU Pipeline Map 25: The Samsun-Ceyhan Oil Pipeline, *Center for Global Energy Studies*, July 2009

διαπραγματεύσεις για την επέκταση του συμβολαίου μέχρι το 2040. Μένει να διευκρινιστεί από ποια διαδρομή θα προμηθεύεται ρωσικό αέριο η Ελλάδα δεδομένης της συμφωνίας για την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου *South Stream*. Και αυτή η συμφωνία υπογράφηκε το 2007, αυτή τη φορά ανάμεσα στη Ρωσία και την Ιταλία και τις κύριες εταιρείες τους Gazprom και ENI. Η ικανότητα του αγωγού προβλέπεται να φτάσει τα 30 δις κυβικά μέτρα ετησίως, ένα (μικρό) μέρος της οποίας μάλλον θα προορίζεται για εσωτερική κατανάλωση. Ο αγωγός θα ακολουθήσει πορεία παρόμοια με του πετρελαιαγωγού μέχρι και τη Βουλγαρία, από όπου θα εκκινούν δύο διακλαδώσεις, μία προς τα βόρεια και μία προς τα νότια που, μέσω της Ελλάδας, θα καταλήγει στην Ιταλία.¹⁶ Μετά τις κρίσεις με την Ουκρανία και τη Λευκορωσία ΕΕ και Ρωσία προτιμούν το απευθείας εμπόριο προκειμένου να μειωθεί το ρίσκο των ενεργειακών διακοπών που προκαλείται από την παρελκυστική πολιτική τρίτων κρατών (βλ. Ουκρανία, κυρίως, και Λευκορωσία). Σε αυτό το πλαίσιο, η ρωσική πλευρά φέρεται διατεθειμένη να προχωρήσει στο διπλασιασμό της χωρητικότητας του αγωγού (63 δις κ.μ.) προκειμένου να μειώσει έτι περαιτέρω το ρόλο της Ουκρανίας ως χώρας διέλευσης και τη συνακόλουθη εξάρτηση της Ρωσίας από αυτήν.¹⁷ Με την υλοποίηση του αγωγού αυτού η Ελλάδα θα μπορεί να προμηθεύεται φυσικό αέριο από ένα πολύ πιο αξιόπιστο (από πολιτικής άποψης) δίκτυο. Επίσης, ο αγωγός αυτός προστίθεται στον υπάρχοντα, ελαχιστοποιώντας έτσι την εξάρτηση από ένα μοναδικό, αρκετά παλιό και κρήζοντα εκσυγχρονισμού αγωγό.

Ωστόσο, παράλληλα με τη βελτίωση των όρων για τη διενέργεια του ελληνο-ρωσικού εμπορίου φυσικού αερίου, η Ελλάδα στρέφεται και σε εναλλακτικές πηγές προκειμένου να μειώσει το ποσοστό εξάρτησής της από τη Gazprom. Άλλωστε, οι εκτιμήσεις θέλουν τη Gazprom να συναντά σημαντικές δυσκολίες στην αύξηση της παραγωγής της αναλογικά προς τις αυξανόμενες ανάγκες της ΕΕ σε φυσικό αέριο τα επόμενα χρόνια, την ίδια στιγμή που συνάπτει συμφωνίες για την τροφοδοσία με ρωσικό φυσικό αέριο και ανατολικών [ασιατικών] αγορών μέσω νέων αγωγών, αλλά και σε υγροποιημένη μορφή.¹⁸ Υπό το φως αυτών των δεδομένων, η προμήθεια σημαντικών ποσοτήτων μη ρωσικού αερίου είναι απαραίτητη για την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας.

Προς αυτή την κατεύθυνση, έχει δρομολογηθεί η *διασύνδεση των συστημάτων φυσικού*

¹⁶ Ο *South Stream* αναμένεται να τροφοδοτεί τις αγορές της Ελλάδας, Ιταλίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Ουγγαρίας, Αυστρίας, Σλοβενίας, Κροατίας, Σερβίας και Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Υπάρχουν επίσης σχέδια και για τη δημιουργία σημαντικών υπόγειων αποθηρευτικών εγκαταστάσεων κοντά στα σημεία σύνδεσης του αγωγού σε Βουλγαρία και Ελλάδα.

¹⁷ Jonathan Stern, *Security of European natural gas supplies: The impact of import dependence and liberalization*, *The Royal Institute of International Affairs Briefing Paper*, July 2002, p. 16; Robert Larsson, Sweden and the NEPG: A pilot study of the North European gas pipeline and Sweden's dependence on Russian energy, *FOI*, Stockholm, June 2006, p. 30.

¹⁸ *Russia: 1/3 of oil pipeline to China built*, *China Daily*, διαθέσιμο στο http://www.chinadaily.com.cn/china/2007-04/29/content_863300.htm; June 2007 News Archive, *China Institute*, διαθέσιμο στο <http://www.uofaweb.ualberta.ca/chinainstitute/nav03.cfm?nav03=61377&nav02=45061&nav01=42792>

αερίου της Ιταλίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Ο αγωγός αυτός εκκινά στη δυτική Τουρκία, περνά στην Ελλάδα μέχρι και τις ακτές της Ηπείρου, από όπου ένα υποθαλάσσιο τμήμα θα ενώνει την Ελλάδα με την Ιταλία. Το τμήμα του αγωγού που συνδέει την Τουρκία με την Ελλάδα εγκαινιάστηκε το Νοέμβριο του 2007, ενώ το ελληνο-ιταλικό τμήμα του αγωγού δεν έχει ακόμη κατασκευαστεί. Σε αυτή τη φάση, ωστόσο, ο επιμέρους αγωγός Ελλάδας-Τουρκίας έχει περιορισμένη ικανότητα, ενώ δεν έχουν λείψει τεχνικής φύσης προβλήματα, ειδικά κατά τους πρώτους μήνες λειτουργίας του. Η ικανότητα του αγωγού, που μεταφέρει για την ώρα αζέρικο φυσικό αέριο, θα φτάσει τα 12 δις κ.μ. ετησίως, με την πιθανότητα να ανέλθει στα 22 δις τα επόμενα χρόνια.¹⁹ Μία τέτοια αναβάθμιση θα υλοποιηθεί μόνο σε περίπτωση σημαντικής αύξησης της παραγωγής φυσικού αερίου από το κοιτάσμα Σαχ Ντενίζ του Αζερμπαϊτζάν, ή σύνδεσης του αγωγού με τον πολυδιαφημισμένο αγωγό Nabucco.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι ενώ ο πετρελαιοαγωγός Burgas-Αλεξανδρούπολη είναι μακράν ο πιο πολυδιαφημισμένος, δεν είναι απαραίτητα το πιο σημαντικό από τα έργα που σχεδιάζονται να κατασκευαστούν στο βόρειο τμήμα της χώρας. Για να κατανοήσουμε γιατί ισχύει κάτι τέτοιο, είναι απαραίτητη μία σύγκριση ανάμεσα στην πετρελαϊκή αγορά και σε αυτήν του φυσικού αερίου. Ενώ η πετρελαϊκή αγορά είναι παγκόσμια, αυτή του φυσικού αερίου είναι κατά βάση περιφερειακή. Το μεγάλο κόστος υδροποίησης και επαναεριοποίησης του αερίου αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τη μεταφορά του με πλοία. Ο προσφορότερος και οικονομικά επικερδέστερος τρόπος εμπορίας του φυσικού αερίου, έτσι, είναι μέσω αγωγών. Αυτονόητο είναι ότι όσο μικρότερο είναι το μήκος ενός αγωγού, τόσο οικονομικότερη είναι η μεταφορά του στους προορισμούς κατανάλωσης, γεγονός που καθιστά τη γειτνίαση των χωρών προμηθευτών και καταναλωτών ιδιαίτερα σημαντική. Αντίθετα, το πετρέλαιο διακινείται τόσο μέσω αγωγών, όσο και με δεξαμενόπλοια. Η διαφορετική φύση της αγοράς των δύο πρώτων υλών, εξάλλου, συνεπάγεται ότι είναι ευκολότερο και οικονομικότερο να αναπληρωθούν ελλείψεις πετρελαίου παρά φυσικού αερίου.²⁰ Είναι εύληπτη, έτσι, η ευαισθησία της Ευρώπης γενικότερα, και της Ελλάδας ειδικότερα, σε πιθανές διακοπές-περικοπές, για οποιουδήποτε λόγους, στην προμήθεια φυσικού αερίου. Υπό αυτό το πρίσμα, η κατασκευή του αγωγού South Stream που θα μεταφέρει απευθείας ρωσικό φυσικό αέριο στην ελληνική αγορά, και η πιθανή σύνδεση του αγωγού ITGI με τον αγωγό Nabucco (βλ. παρακάτω) που θα επιφέρει διαφοροποίηση των πηγών και θα ελαττώσει την εξάρτηση από το ρωσικό αέριο είναι έργα εξαιρετικής σημασίας για την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας.

Ο αγωγός Nabucco βρίσκεται στο στάδιο του σχεδιασμού, βάσει του οποίου θα εκκινά στην

¹⁹ Embassy of Greece, *Greece, Italy and Turkey sign natural gas pipeline agreement*, 27 July 2007, διαθέσιμο στο <http://www.greekembassy.org/Embassy/Content/en/Article.aspx?office=1&folder=925&article=21365>

²⁰ Για μία ενδελεχή ανάλυση, βλ. Mark, Hayes και David, Victor, *Politics, markets, and the shift to gas: insights from the seven historical case studies*, σε Victor, David, Jaffe, Amy και Mark, Hayes (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006

Τουρκία, θα διέρχεται τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Ουγγαρία και θα καταλήγει στην Αυστρία. Αποτελεί ένα μεγαλεπήβολο έργο (η ικανότητα μεταφοράς του σχεδιάζεται να φτάνει τα 30 δις κ.μ. ετησίως) της ΕΕ, με τη σύμπραξη των ΗΠΑ, που στοχεύει στη διαφοροποίηση των πηγών προμήθειας φυσικού αερίου της Ευρώπης και στη μείωση της υψηλής εξάρτησης από τη Gazprom. Ωστόσο, η τελική κατασκευή του είναι ιδιαίτερα αμφίβολη δεδομένου ότι εδώ και χρόνια δεν έχουν βρεθεί οι απαραίτητες ποσότητες που θα τροφοδοτήσουν τον αγωγό και θα εγγυηθούν την κερδοφόρα λειτουργία του. Από τη στιγμή που η παραγωγή του Αζερμπαϊτζάν δεν επαρκεί για να γεμίσει τον αγωγό, είναι απαραίτητη η συγκέντρωση αερίου και από άλλες περιοχές, όπως άλλωστε ήταν το αρχικό σχέδιο.²¹ Η πρώτη χώρα που θα μπορούσε να διοχετεύσει αέριο στον αγωγό είναι το Ιράν που διαθέτει πολύ μεγάλα αποθέματα, ωστόσο το ενδεχόμενο αυτό παραμένει απίθανο δεδομένης της άκαμπτης στάσης των ΗΠΑ. Η διαμάχη για το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν για την ώρα επισκιάζει κάθε προσπάθεια συνεννόησης στον ενεργειακό τομέα. Η δεύτερη χώρα που θα μπορούσε να συμβάλει ουσιαστικά στην πραγμάτωση του αγωγού Nabucco είναι το Τουρκμενιστάν, το οποίο επίσης διαθέτει σημαντικά αποθέματα φυσικού αερίου (αν και σαφώς μικρότερα του Ιράν). Η παραγωγή του, μάλιστα, αναμένεται να σημειώσει σημαντική αύξηση τα επόμενα χρόνια.

Ωστόσο, το γεγονός αυτό αποτελεί εν μέρει αποτέλεσμα μίας σειράς συμφωνιών ανάμεσα σε Ρωσία και Τουρκμενιστάν για ανάπτυξη νέων κοιτασμάτων και κατασκευή νέων αγωγών (και εκσυγχρονισμού του παλαιότερου) που θα ενώνουν τις δύο χώρες. Η Ρωσία, εξάλλου, έχει συμβολαιοποιήσει ήδη το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής αερίου του Τουρκμενιστάν μέχρι και το 2028.²² Οι συχνές προστριβές των δύο πλευρών, π.χ. για την τιμολόγηση του αερίου, δημιουργούν ελπίδες για μία αλλαγή πλεύσης του Τουρκμενιστάν. Ωστόσο, η γεωγραφία είναι σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας στα σχέδια της ΕΕ. Για να φτάσει δυτικά το τουρκμενικό αέριο πρέπει πρώτα να περάσει από τη Ρωσία. Το εναλλακτικό σχέδιο παράκαμψης της Ρωσίας και δημιουργίας ενός υποκασπιακού αγωγού που θα συνδέσει το Τουρκμενιστάν με το Αζερμπαϊτζάν είναι φιλόδοξο, αλλά πολύ δαπανηρό και δε φαίνεται να βρίσκεται στον κεντρικό σχεδιασμό για το άμεσο μέλλον. Απομένουν οι χώρες της Β. Αφρικής (Αίγυπτος, Λιβύη, Αλγερία) ή της Μ. Ανατολής (Ιράκ, Κατάρ) που θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν τον αγωγό Nabucco. Οι εξαγωγικές προτεραιότητές τους, όμως, το μέγεθος της ανάπτυξης της βιομηχανίας αερίου τους και των ποσοτήτων αερίου που θα μπορούσαν να δεσμεύσουν για παροχή στο Nabucco, και η αστάθεια στο εσωτερικό τους (βλ. Ιράκ) αποτελούν σημαντικούς ανασταλτικούς παράγοντες.

²¹ Vladimir, Socor, Shah Deniz Phase Two Postponement Officially Confirmed, *Eurasia Daily Monitor* Volume 6 Issue 84, 1 May 2009, διαθέσιμο στο [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34935&tx_ttnews\[backPid\]=7&chash=e5b127d293](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34935&tx_ttnews[backPid]=7&chash=e5b127d293)

²² Martha Brill Olcott, International gas trade in central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan, σε Victor, David, Jaffe, Amy και Hayes, Mark (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, p. 224

Ο Nabucco θυμίζει σε πολλά στοιχεία την περίπτωση του πετρελαιοαγωγού Baku-Tbilisi-Ceyhan που μεταφέρει, μέσω Τουρκίας, αζέρικο πετρέλαιο στις δυτικές αγορές. Στη δεκαετία του 1990 αποτελούσε το κεντρικό και πιο φιλόδοξο εγχείρημα, και κατευθυνόταν (όπως και ο Nabucco) από πολιτικές σκοπιμότητες μείωσης της εξάρτησης από τη ρωσική ενέργεια και διάρρηξης του ρωσικού μονοπωλίου στη διοχέτευση του πετρελαίου που παραγόταν στα πρώην σοβιετικά εδάφη στη δύση. Εκκίνησε τη λειτουργία του το 2005, μέχρι και σήμερα, ωστόσο, λειτουργεί σε μειωμένη ικανότητα.²³ Η Δύση δε φαίνεται προς το παρόν διατεθειμένη να επαναλάβει ένα τέτοιο εγχείρημα χωρίς εγγυήσεις ύπαρξης αποθεμάτων που θα τροφοδοτήσουν τον αγωγό και θα εξασφαλίσουν την επικερδή λειτουργία του. Η τελική κατασκευή του αγωγού Nabucco, λοιπόν, δείχνει να είναι δύσκολη. Είναι πιθανό, έτσι, η διασύνδεση των συστημάτων φυσικού αερίου Τουρκίας, Ελλάδας και Ιταλίας να παραμείνει σε χαμηλά επίπεδα χωρητικότητας. Μεταβλητές όπως η ανάπτυξη της βιομηχανίας αερίου στις χώρες της Μ. Ανατολής και της Β. Αφρικής, η μεγαλύτερη αναγκαιότητα εισροής αερίου από εναλλακτικές, μη ρωσικές πηγές (λόγω π.χ. αδυναμίας της Ρωσίας να διατηρήσει τις εξαγωγές της στα ίδια επίπεδα, ή μίας ευρύτερης έντονης διαμάχης ανάμεσα σε ΕΕ και Ρωσία) και μεγαλύτερες διπλωματικές (και, ίσως, οικονομικές) προσπάθειες των ΗΠΑ μπορεί να ωθήσουν προς τη δημιουργία του Nabucco. Σε αυτή την περίπτωση, η Ελλάδα θα έχει εξασφαλίσει τη σύνδεσή της με τις κυριότερες πηγές και τη συμμετοχή της στα κύρια δίκτυα που θα μεταφέρουν αέριο στην Ευρώπη. Θα έχει επιτύχει, δηλαδή, σημαντική διαφοροποίηση των πηγών, αλλά και των διαδρομών.

Δεδομένου, όμως, του προβληματικού χαρακτήρα των ελληνο-τουρκικών σχέσεων και του κεντρικού χαρακτήρα της Τουρκίας ως χώρας διέλευσης του μη ρωσικού αερίου στην Ελλάδα, η τροφοδοσία με ρωσικό φυσικό αέριο παραμένει προτεραιότητα για την Ελλάδα. Άλλωστε, με εξαίρεση τις πρόσφατες κρίσεις με την Ουκρανία (2006 και 2009) και τη Λευκορωσία (2007), στις οποίες από οικονομική άποψη η Gazprom ήγειρε λογικές αξιώσεις, σύμφωνες με τη λειτουργία μίας ελεύθερης αγοράς, και γι' αυτό δε μπορεί να κατηγορηθεί, έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα αξιόπιστος εταίρος. Το διακύβευμα για την Ελλάδα είναι η ύπαρξη διαφορετικών πηγών, και διαδρομών, προμήθειας φυσικού αερίου που θα αποθαρρύνει πολιτικά κατευθυνόμενες διακοπές της τροφοδοσίας της ακριβώς λόγω της ικανότητάς της να τις αντιμετωπίζει με επιτυχία χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ενεργειακή της ασφάλεια.

B) Το κανονιστικό επίπεδο

Ενώ σε πρακτικό επίπεδο η ελληνική πολιτική για την ενεργειακή ασφάλεια είναι διττή, διαιωνίζοντας και αναβαθμίζοντας τη σχέση με τον κύριο προμηθευτή και παράλληλα προωθώντας μία πολιτική διαφοροποίησης των πηγών, σε κανονιστικό επίπεδο οι θέσεις

²³ Svante, Cornell, Mamuka, Tsereteli, και Vladimir, Socor, *Geostrategic implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline*, σε Starr, Frederick και Cornell, Svante (eds.), *The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: Oil window to the West*, Washington, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, pp. 17-38

της Ελλάδας στοχεύουν στην αποφυγή όρθωσης εμποδίων που μπορούν να επιφέρουν πλήγμα στην ομαλή ροή του ρωσικού αερίου στις ευρωπαϊκές αγορές.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προωθεί σειρά μεταρρυθμίσεων που στόχο έχουν την πλήρη απελευθέρωση του ενεργειακού τομέα εντός της ΕΕ. Απαραίτητο στοιχείο των μεταρρυθμίσεων αποτελεί η διάσπαση των κρατικών μονοπωλίων και η σημαντική διείσδυση νέων εταιρειών διανομής στην ενιαία ενεργειακή αγορά. Ενώ κάτι τέτοιο έχει λάβει χώρα σε χώρες όπως η Μ. Βρετανία και τα σκανδιναβικά κράτη, πλήθος ευρωπαϊκών μελών, ανάμεσά τους η Γερμανία και η Γαλλία, επιτρέπουν στις πρώην κρατικά ελεγχόμενες εταιρείες τους να διατηρούν ημι-μονοπωλιακή θέση στην αγορά. Το ίδιο ισχύει και στην Ελλάδα, με τη ΔΕΠΑ για παράδειγμα να διατηρεί κεφαλαιώδη θέση στην ελληνική αγορά διανομής φυσικού αερίου και την αποκρατικοποίησή της να εκκρεμεί. Παράλληλα, για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κεντρικό ρόλο κατέχει η ιδιοκτησία των δικτύων μεταφοράς φυσικού αερίου εντός της ΕΕ. Μέχρι και σήμερα, ελέγχονται από τις πρώην μονοπωλιακές εθνικές εταιρείες που επιφορτίστηκαν και με την κατασκευή τους. Ωστόσο, είναι προφανές ότι σε ένα νέο απελευθερωμένο πεδίο, στο οποίο απαραίτητη είναι η ένταξη νέων εταιρειών και η ισότιμη μεταχείρισή τους, η λειτουργία των δικτύων από εταιρείες με κυρίαρχο μερίδιο στην αγορά είναι προβληματική. Υπό αυτό το πρίσμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βλέπει το διαχωρισμό των εταιρειών που λειτουργούν τα δίκτυα και διανέμουν αέριο στην αγορά σε δύο αυτόνομες εταιρείες, μία από τις οποίες θα λειτουργεί τα δίκτυα και μία που θα δραστηριοποιείται μόνο στον τομέα διανομής, ή, εναλλακτικά, την ανάληψη της διαχείρισής τους από μία ανεξάρτητη αρχή, ως τους βέλτιστους τρόπους για την επίτευξη μίας δίκαιης και εύρυθμης αγοράς φυσικού αερίου.²⁴

Η πρόταση αυτή έχει σαφείς εξωτερικές διαστάσεις. Αυτονόητο είναι ότι η απαγόρευση λειτουργίας εντός της ευρωπαϊκής αγοράς ευρωπαϊκών εταιρειών που θα διαχειρίζονται εκτεταμένα δίκτυα και θα διανέμουν το αέριο στην αγορά επεκτείνεται και σε εταιρείες εκτός ΕΕ που επιθυμούν να δραστηριοποιούνται εντός της ευρωπαϊκής αγοράς.²⁵ Προκύπτει, έτσι, ένα μείζον ζήτημα για το ρόλο της Gazprom στην αγορά της ΕΕ. Η Gazprom αποτελεί μία τεράστια επιχείρηση που κατέχει και λειτουργεί το μεγαλύτερο δίκτυο ενέργειας στον κόσμο (από τη Σιβηρία ως τη νότια Ευρώπη), μέρος του οποίου εκτείνεται στην Ευρώπη, ενώ πλήθος θυγατρικών της, είτε αυτόνομα είτε μέσα από κοινοπραξίες με ευρωπαϊκές εταιρείες, έχουν αποκτήσει σημαντική πελατειακή βάση στην Ευρώπη. Η Gazprom έχει κατ' επανάληψη απορρίψει τις εκκλήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για διαχωρισμό των δραστηριοτήτων της σε ξεχωριστές αυτόνομες εταιρείες, γεγονός που καθιστά

²⁴ European Commission, *Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament. An energy policy for Europe*, SEC 12, Brussels, 10 January 2007

²⁵ Οπ. Παρ.; European Commission, *Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC*, Official Journal of the European Union 176/57, 15 July 2003

προβληματική την παρουσία της στην ευρωπαϊκή αγορά τα επόμενα χρόνια. Παράλληλα, η Gazprom ακολουθεί μία επεκτατική πολιτική στην Ευρώπη, που στοχεύει στην περαιτέρω καθετοποίηση της εταιρείας μέσω της κατασκευής και λειτουργίας αγωγών επί ευρωπαϊκού εδάφους και τη διείσδυση στον τομέα διανομής και πώλησης του αερίου στην ευρωπαϊκή αγορά ούτως ώστε να ξεπεράσει κατά πολύ το μερίδιο της τάξης του 25% που κατέχει σήμερα. Η πολιτική αυτή έχει προκαλέσει σφοδρές αντιδράσεις εντός της ΕΕ. Γίνεται συχνά λόγος για υπερβολική και επικίνδυνη εξάρτηση από μία κρατικά ελεγχόμενη εταιρεία που μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις (δείχνει να) λειτουργεί ως μοχλός εξυπηρέτησης ευρύτερων γεωπολιτικών συμφερόντων του Κρεμλίνου.²⁶ Στο πλαίσιο των πιέσεων των χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης για άδικες εμπορικές πρακτικές και εκβιαστικές, αποβλέπουσες σε πολιτικά ανταλλάγματα, τακτικές της Gazprom, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισε να επεξεργάζεται το καλοκαίρι του 2007 ένα νέο σχέδιο για τις ενεργειακές σχέσεις της ΕΕ με τη Ρωσία που θα απαγορεύει τη δραστηριοποίηση στην ευρωπαϊκή αγορά εταιρειών που είναι μεγάλοι παραγωγοί και ταυτόχρονα ελέγχουν τα δίκτυα διανομής. Το σχέδιο φωτογραφίζει τη Gazprom, το διττό της ρόλο ως παραγωγού-διανομέα στην ευρωπαϊκή αγορά φυσικού αερίου και το βαρύνον μερίδιό της σε αυτήν.²⁷

Οι προτάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχουν δημιουργήσει σημαντικές ρήξεις στο εσωτερικό της ΕΕ. Σε γενικές γραμμές έχουν σχηματιστεί δύο ομάδες. Τα μέλη που αποτελούν την πρώτη συντάσσονται με τα μέτρα της Επιτροπής, για διαφορετικούς όμως λόγους. Από τη μία πλευρά βρίσκονται τα βόρεια ευρωπαϊκά κράτη που επιθυμούν την επέκταση του εγχώριου μοντέλου ανάπτυξης του ενεργειακού τους τομέα σε ευρωπαϊκό επίπεδο θεωρώντας ότι θα επιφέρει τα αναμενόμενα οικονομικά αποτελέσματα, δηλαδή μείωση των τιμών, μεγαλύτερη ευελιξία στην αγορά και τη δυνατότητα αντιμετώπισης κρίσεων. Τα μέλη της ΕΕ που ανήκαν στο κομμουνιστικό μπλοκ και εύλογα έχουν ως κύριο μέλημα της εξωτερικής τους πολιτικής τη μείωση της ενεργειακής τους εξάρτησης από τη Ρωσία και γενικότερα την ελαχιστοποίηση της πολιτικής επιρροής της Μόσχας παραμένουν επιφυλακτικά αναφορικά με την απελευθέρωση της εγχώριας αγοράς τους υπό το φόβο ότι μπορεί να επιτρέψει την είσοδο ρωσικών εταιρειών. Στηρίζουν ένθερμα, ωστόσο, τη δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου αρνητικού για τη δράση της Gazprom και κάθε πρόταση που σχετίζεται με την περικοπή του μεριδίου της στην ευρωπαϊκή αγορά. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη ομάδα τάσσεται υπέρ της διατήρησης σημαντικών εθνικών παιχτών που θα διαχειρίζονται και τα δίκτυα που έχουν κατασκευάσει προκειμένου να αποτρέψουν μειωμένα κέρδη για τις εταιρείες αυτές και τη δημιουργία μίας δυσλειτουργικής αγοράς. Ένα επιπρόσθετο επιχείρημα που φέρει η ομάδα αυτή αφορά την ανάγκη ύπαρξης καθετοποιημένων εταιρειών που θα έχουν ισχυρή πελατειακή βάση και θα μπορούν να διαπραγματεύονται με μεγάλες εταιρείες τύπου Gazprom. Στην ουσία, η ομάδα αυτή έχει ως

²⁶ Για περισσότερα για τη Gazprom, βλ. Jonathan Stern, *Soviet and Russian gas: The origins and evolution of Gazprom's export strategy*, σε Mabro, Robert και Wybrew-Bond, Ian, *Gas to Europe: The strategies of four main suppliers*, Oxford, Oxford University Press, 1999

Βασικό της μέλημα την αποτροπή κάθε κίνησης που θα θέσει σε κίνδυνο την ομαλή ροή του ρωσικού αερίου στην ευρωπαϊκή αγορά. Σε αυτήν υπάγεται η Ελλάδα και, ανάμεσα σε άλλα κράτη-μέλη, τα σημαντικότερα και ισχυρότερα εξ αυτών, η Γερμανία και η Γαλλία.²⁸ Η Ελλάδα αναγνωρίζει τον κεντρικό ρόλο της Gazprom για την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας, παρά την ημι-μονοπωλιακή θέση που κατέχει στην ευρωπαϊκή αγορά αερίου, ειδικά δεδομένου ότι το κασπιακό αέριο που μπορεί να τροφοδοτήσει την ελληνική αγορά θα διέρχεται την Τουρκία, γεγονός που δημιουργεί ευαισθησία στην ελληνική πλευρά. Με άλλα λόγια, η προμήθεια ρωσικού αερίου είναι απαραίτητη, καθώς κάθε εξάρτηση από την Τουρκία μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την ενεργειακή ασφάλεια της χώρας, ειδικά μάλιστα σε μία εποχή που το φυσικό αέριο διεκδικεί το ποσοστό του επί του ενεργειακού μείγματος της Ελλάδας και εισέρχεται ολοένα και περισσότερο στην καθημερινότητα των Ελλήνων ως βασικό καύσιμο θέρμανσης.

Το αμάλγαμα αυτό των αντιτιθέμενων μεταξύ τους εθνικών συμφερόντων των μελών της ΕΕ και της αντίρρησης πολλών μελών να ακολουθήσουν τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δημιουργεί ένα ρευστό κανονιστικό περιβάλλον. Με αργά βήματα υλοποιείται ο διαχωρισμός των εθνικών εταιρειών των κρατών-μελών που μέχρι και σήμερα διαχειρίζονται τα δίκτυα διανομής και παράλληλα συμμετέχουν στην αγορά διανομής του αερίου.²⁹ Ωστόσο, είναι δύσκολη τόσο η επιβολή των μέτρων αυτών στη Gazprom, όσο και οποιοσδήποτε διαχωρισμός των εταιρειών που δραστηριοποιούνται τόσο στην παραγωγή όσο και στη μεταφορά του αερίου για τρεις κύριους λόγους. Πρώτον, μία τέτοια κίνηση έρχεται αντίθετη με την οικονομική θεωρία και λογική καθώς μειώνει τον εταιρικό οικονομικό κύκλο και το περιθώριο κέρδους, από τη στιγμή που η καθετοποίηση μίας εταιρείας συνενώνει λειτουργίες απαραίτητες σε όλους τους τομείς δράσης της και οδηγεί σε μειωμένα λειτουργικά έξοδα. Δεύτερον, μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρείες (ανάμεσά τους οι γερμανικές E.ON, Ruhrgas και Wintershall, και η ιταλική ENI) διατηρούν πολύ σημαντικές εμπορικές σχέσεις με τη Gazprom και λειτουργούν ως μοχλοί πίεσης στις κυβερνήσεις τους για μη συμμόρφωση με τις επιταγές της Επιτροπής. Τρίτον, είναι δύσκολο, και επικίνδυνο, να εφαρμοστούν πολιτικές που είναι πιθανό να διαρρήξουν το πλαίσιο των σχέσεων με τον κύριο προμηθευτή. Η ΕΕ αυτή τη στιγμή δεν είναι σε θέση να διακινδυνεύσει τη ζωτικής σημασίας για την οικονομία της σχέση με τη Gazprom, δεδομένων των ελάχιστων εναλλακτικών που διαθέτει.³⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, η εξωτερική διάσταση των μεταρρυθμίσεων της ΕΕ μάλλον θα παραμείνει αδύναμη, με τη Ρωσία να παραμένει κυρίαρχος παίκτης στην ενεργειακή αγορά της ΕΕ, κάτι που εξυπηρετεί τα ελληνικά

²⁷ [Renata, Goldirova](#), Non-EU firms face energy market shutout, *BusinessWeek*, 31 August 2007

²⁸ Anke, Schmidt-Felzmann, Editorial: The European Union's External Energy Policy, *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2) 2008, p. 67

²⁹ European Commission, *Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament. An energy policy for Europe*, SEC 12, Brussels, 10 January 2007

³⁰ Jonathan, Stern, Soviet and Russian gas: The origins and evolution of Gazprom's export strategy, σε Mabro, Robert και Wybrew-Bond, Ian, *Gas to Europe: The strategies of four main suppliers*, Oxford, Oxford University Press, 1999, pp. 191-195

συμφέροντα αναφορικά με την ενεργειακή της ασφάλεια.

Συμπεράσματα

Η συμμετοχή της Ελλάδας στη θέση και ρύθμιση του κανονιστικού πλαισίου της ευρωπαϊκής αγοράς φυσικού αερίου, καταληκτικά, αποβλέπει στη διατήρηση των ισχύοντων κανόνων που ευνοούν τον κεντρικό ρόλο της Gazprom ως προμηθευτή της ευρωπαϊκής, και της ελληνικής, αγοράς. Σε πρακτικό επίπεδο, η ελληνική πολιτική για την ενεργειακή ασφάλεια είναι διττή. Αφενός στηρίζει πολλά στη διαιώνιση, και ποσοτική και ποιοτική αναβάθμιση, της συνεργασίας με τον κύριο προμηθευτή, αφετέρου προωθεί την πολιτική διαφοροποίησης των πηγών που θα μειώσει την εξάρτηση από τη ρωσική ενέργεια. Με την κατασκευή των αγωγών πετρελαίου Burgas-Αλεξανδρούπολη και φυσικού αερίου South Stream και ITGI, παράλληλα, η Ελλάδα διαφοροποιεί και τις διαδρομές μέσω των οποίων θα φτάνει η εισαγόμενη ενέργεια στην Ελλάδα.

Ο τομέας της ενεργειακής ασφάλειας δεν είναι απομονωμένος από την ευρύτερη γεωπολιτική πραγματικότητα. Ακριβώς το αντίθετο, αλληλεπιδρά με, επηρεάζει και επηρεάζεται από ζητήματα ασφαλείας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο σχεδιασμός τριών νέων αγωγών σε ελληνικό έδαφος είναι κρίσιμος και από μία άλλη σκοπιά. Οι αγωγοί αυτοί βρίσκονται στην καρδιά των ευρωπαϊκών ενεργειακών δικτύων που θα μεταφέρουν ενέργεια από την Ανατολή στη Δύση, γεγονός που θα αποτελέσει επιπρόσθετο παράγοντα σταθερότητας σε μία πολύ ευαίσθητη ιστορικά περιοχή, αυτή της Θράκης. Το σύνολο των κρατών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τους αγωγούς αυτούς έχουν έννομο συμφέρον να προστατέψουν την ομαλή διέλευση της ενέργειας προκειμένου να μη διαταραχθεί η ενεργειακή τους ασφάλεια, κάτι που καθιστά ένα ενδεχόμενο σύγκρουσης στην περιοχή ιδιαίτερα αμφίβολο. Παράλληλα, η ανάδειξη της Ελλάδας σε ενεργειακό κόμβο για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο που θα τροφοδοτεί τις δυτικοευρωπαϊκές αγορές ισορροπεί την προνομιακή θέση που έχει καταλάβει η Τουρκία στον ενεργειακό τομέα τα τελευταία χρόνια με τη λειτουργία των πετρελαιαγωγών Baku-Supsa και Baku-Ceyhan, τη λειτουργία του αγωγού φυσικού αερίου South Caucasus και το ενδεχόμενο κατασκευής του αγωγού φυσικού αερίου Nabucco. Οι χώρες-ενεργειακοί κόμβοι επιτελούν νευραλγικό ρόλο στην επίτευξη της ενεργειακής ασφάλειας πλήθους άλλων χωρών, γεγονός που τις αναβαθμίζει στο ευρύτερο γεωπολιτικό παιχνίδι.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητη μία τελική διευκρίνιση. Ενώ η ελληνική πολιτική σε κανονιστικό και πρακτικό επίπεδο συνάδει με τα συμφέροντα της χώρας στον ενεργειακό τομέα, και σε αυτόν της ασφάλειας, δεν αποτελεί παρά ένα σύνολο τακτικών κινήσεων. Με άλλα λόγια, οι κινήσεις αυτές αποβλέπουν σε μία ισορροπημένη πολιτική εισαγωγών ούτως ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο σοβαρής έλλειψης πρώτων υλών. Ωστόσο, αυτή καθαυτή η πολιτική εισαγωγών καταδεικνύει την απουσία μίας στρατηγικής. Η Ελλάδα διαθέτει φυσικούς πόρους που μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στο ενεργειακό της μείγμα, μειώνοντας έτσι την ανάγκη εισαγωγών από τρίτες χώρες-παραγωγούς. Η ηλικιακή

και αιολική ενέργεια, και οι δύο εν αφθονία στη χώρα μας,³¹ πρέπει να αποτελέσουν πυλώνες μίας νέας, ολιστικής στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη στην Ελλάδα στον 21^ο αιώνα.

³¹ Βλ. Ελληνική Επιστημονική Ένωση Αιολικής Ενέργειας (<http://www.eletaen.gr/>)

Βιβλιογραφία

- Brill Olcott, Martha, International gas trade in central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan, σε Victor, David, Jaffe, Amy και Hayes, Mark (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, σ. 202-234
- Caspian pipeline consortium to double capacity, 1 February 2009, διαθέσιμο στο <http://www.allbusiness.com/transportation/pipeline-transportation-oil-gas/11800522-1.html>
- Cornell, Svante, Tsereteli, Mamuka και Socor, Vladimir, Geostrategic implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, σε Starr, Frederick και Cornell, Svante (eds.), *The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: Oil window to the West*, Washington, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, pp. 17-38
- Croeppl, Christian, Oil Economy 2005, *Statistics in Focus, Environment and Energy*, Eurostat, 2006, σσ. 1-16; BBC, *Where Europe gets its gas from*, 4 January 2006, διαθέσιμο στο <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4578350.stm>
- Embassy of Greece, *Greece, Italy and Turkey sign natural gas pipeline agreement*, 27 July 2007, διαθέσιμο στο <http://www.greekembassy.org/Embassy/Content/en/Article.aspx?office=1&folder=925&article=21365>
- European Commission, *Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament. An energy policy for Europe*, SEC 12, Brussels, 10 January 2007
- European Commission, *Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament. An energy policy for Europe*, SEC 12, Brussels, 10 January 2007
- European Commission, *Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC*, Official Journal of the European Union 176/57, 15 July 2003
- [Goldirova](#), Renata, Non-EU firms face energy market shutout, *BusinessWeek*, 31 August 2007
- Greatest Oil Reserves by Country, 2006, διαθέσιμο στο <http://www.infoplease.com/ipa/A0872964.html>
- Hartley, Peter και Medlock III, Kenneth, The Baker Institute World Gas Trade Model, σε Victor, David, Jaffe, Amy και Hayes, Mark (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σσ. 357-406
- Hayes, Mark και Victor, David, Politics, markets, and the shift to gas: insights from the seven historical case studies, σε Victor, David, Jaffe, Amy και Hayes, Mark (eds.), *Natural gas and geopolitics: From 1970 to 2040*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σ. 319-353

Hughes, James EU relations with Russia: Partnership or asymmetric interdependence?, *LSE Research Online*, 2006

Julian, Lee, FSU Pipeline Map 25: The Samsun-Ceyhan Oil Pipeline, *Center for Global Energy Studies*, July 2009

June 2007 News Archive, *China Institute*, διαθέσιμο στο <http://www.uofaweb.ualberta.ca/chinainstitute/nav03.cfm?nav03=61377&nav02=45061&nav01=42792>

Larsson, Robert, Sweden and the NEPG: A pilot study of the North European gas pipeline and Sweden's dependence on Russian energy, *FOI*, Stockholm, June 2006, pp. 1-73

Leonard, Mark και Popescu, Nicu, A Power Audit of EU-Russia Relations, *European Council on Foreign Affairs Policy Paper*, pp. 1-65

Pirani, Simon, Stern, Jonathan και Yafimava, Katja, The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment, *Oxford Institute for Energy Studies*, NG 27, February 2009, pp. 1-66

Russia: 1/3 of oil pipeline to China built, *China Daily*, διαθέσιμο στο http://www.chinadaily.com.cn/china/2007-04/29/content_863300.htm

Schmidt-Felzmann, Anke, Editorial: The European Union's External Energy Policy, *Journal of Contemporary European Research*, 4 (2) 2008, pp 67-70

Socor, Vladimir, Shah Deniz Phase Two Postponement Officially Confirmed, *Eurasia Daily Monitor* Volume: 6 Issue: 84, 1 May 2009, διαθέσιμο στο [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=34935&tx_ttnews\[backPid\]=7&cHash=e5b127d293](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=34935&tx_ttnews[backPid]=7&cHash=e5b127d293)

Stern, Jonathan, Security of European natural gas supplies: The impact of import dependence and liberalization, *The Royal Institute of International Affairs Briefing Paper*, July 2002, σ. 16

Stern, Jonathan, Soviet and Russian gas: The origins and evolution of Gazprom's export strategy, σε Mabro, Robert και Wybrew-Bond, Ian, *Gas to Europe: The strategies of four main suppliers*, Oxford, Oxford University Press, 1999, σσ. 135-200

Whist, Bendik Solum, Nord stream: not just a pipeline An analysis of the political debates in the Baltic Sea region regarding the planned gas pipeline from Russia to Germany, *FNI Report 15/2008*, November 2008, pp. 1-77

Επίσημη Ιστοσελίδα της ΔΕΠΑ, διαθέσιμο στο <http://www.depa.gr/default.asp?pid=80&la=1>
Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εξαγωγέων, Πετρέλαιο: οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας, Σύντομα Σημειώματα για θέματα εξαγωγικού ενδιαφέροντος, *Κέντρο Εξαγωγικών Ερευνών & Μελετών*, No. 32, Νοέμβριος 2006

Το *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)* ιδρύθηκε το 1988 και λειτουργεί ως ένα ανεξάρτητο, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ερευνητικό και επιμορφωτικό Ίδρυμα. Μέσω του πολυετούς έργου του έχει αναδειχθεί σε σημαντικό φορέα πληροφόρησης, μελέτης και σχεδιασμού θεμάτων εξωτερικής πολιτικής, και θεωρείται ένα από τα πιο έγκριτα σε διεθνές επίπεδο κέντρα μελετών της Ελλάδας στον τομέα των Ευρωπαϊκών υποθέσεων και των διεθνών σχέσεων. Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν εκφράζει, ούτε εκπροσωπεί συγκεκριμένες πολιτικές απόψεις. Επιχειρεί μόνο να λειτουργήσει ως βήμα ελεύθερου διαλόγου και ως κέντρο παραγωγής και ανταλλαγής ιδεών.